

D. DROBLYTĖ

M. MONTENIO SKEPTICIZMAS — NAUJOJO RACIONALIZMO UŽUOMAZGA

Renesanso epochoje formavosi naujas pažinimo metodas — kritiškumo, abejojimo metodas. Nors ir keista, tačiau jo pradmenų reikėtų ieškoti ne mokslų metodologijoje, o etikoje, kuri šiuo principu bandė paaiškinti žmogaus esmę. Formuojantis naujam požiūriui į žmogų, senieji scholastikos metodai netiko — reikėjo kitų argumentų. (I. Kantas „Praktinio proto kritikoje“, aptardamas galimą moralės teorinį pagrindimą, atkreipė dėmesį į M. Montenio indėlį etinių teorijų formavimuisi.) Jų ir ieškojo M. Montenis¹.

XVI a. Prancūzijos intelektualų nepatenkino scholastinė humanistinių idėjų interpretacija. Todėl kritiško vertinimo susilaukė visa ankstyvesnioji filosofija. Skepticizmas tapo savotišku mąstymo būdu. Jis vertė svarstyti, nagrinėti esamas koncepcijas. Skepticizmas formavosi ne kaip savitikslis, o kaip reiškinių analizės metodas ir turėjo įtakos vėlesniųjų mąstytojų veiklai.

XVI a. vidurio prancūzų humanistinė mintis atsiribojo nuo italų įtakos. Viena iš svarbiausių to idėjinio separatizmo priežasčių buvo prancūzų nacionalinės sąmonės formavimasis. Prancūzijos vidaus socialiniai-politiniai įvykiai skatino mąstančius šalies žmones duoti jiems atitinkamą teorinį vertinimą. XVI a. „Prancūzija ir Anglija naikino prietarus iš esmės“². Tai buvo tarsi dviejų rūšių prietarai: vieni jų buvo atsiradę dėl kosmopolitinės Romos popiežiaus politikos, kiti — dėl pačios religijos įtakos. Pirmieji stimulavo pilietinius karus, vykusius su reformacijos lozungais, antrieji turėjo įtakos žmonių pasaulėjautai, papročiams, tradicijoms. Nuo XVI a. vidurio Prancūzijoje gyvavo dvi bažnyčios — katalikų ir kalvinistų. Kiekviena jų, smerkusi vieną kitą už nukrypimą nuo tikros religijos, kaltinusi viena kita erezijos platinimu, objektyviai prisidėjo prie laisvamanybės plitimo, stiprino skepticizmą, kuris plito tiek liaudyje, tiek veikaluose tų autorių, kurie netgi nebuvo susipažinę su antikos skeptikais. Ano meto memuaristas F. de Seno pasakoja, kad maršalas P. Strocis, sužeistas mūšyje, prieš pat mirtį katalikų

¹ Žr.: Kantas I. Grynojo proto kritika.— V., 1982.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 18, с. 577.

lygos vadui de Gizui, siūliusiam išpirkti savo sielą prieš Kristų, atsakė: „Apie koki Kristų, po velnių, jūs man kalbate? Aš netikiu į dievą <...>“³. Tame amžiuje paplinta tokie žodžiai kaip „libertinas“, „ateistas“, „deistas“, „antikristas“. Masiškai spausdinamos antireliginės ir epikūrietiškos knygos. F. Rablé veikalai per 60—70 metų buvo išleisti apie šimtą kartų. Ž. Tajuro „Dialogai“, kurių autorius ragino atsisakyti pažiūrų, paremtų tikėjimu, ir atmesti visus autoritetus bei visuotinai priimtus papročius, per 15 metų išėjo trylika kartų. Žymus prancūzų humanistas Ž. Bodenas veikale „Septynerių pokalbis“ (Colloquium heptaplomeres) teigė, jog tikėjimas įmanomas tik ten, kur nėra žinojimo. Nors toji knyga nebuvo išspausdinta mąstytojui gyvam esant, bet jos rankraštis ėjo iš rankų į rankas. Daugelis humanistų labai atvirai kalbėjo apie skepticizmą, aukštino jį. Žymus to meto istorikas O. Talonas, kurį labai vertino ir kuriuo rėmėsi M. Montenis, knygoje „Akademija“ rašė, kad skeptikai už scholastinius filosofus yra tiek aukščiau, kiek laisvi žmonės už vergus. Montenio amžininkas F. Sanchezas bandė teoriškai pagrįsti skepticizmo idėjas, kuriomis remdamasis neigė prietarus bei tikėjimą. Jis skelbė, kad tiesą galima pažinti ne lenkiantis autoritetams ar išminčiams, o mokslinio tyrimo, eksperimentavimo metodais. Peržvelgę ano meto prancūzų humanistų rašytinius kūrinius, visuose juose rastume pakankamai skepticizmo, nukreipto prieš bažnytinę ideologiją, prieš krikščioniškojo mokyimo dogmas. Skepticizmas tuo laikotarpiu vaidino tikrai revoliucingą vaidmenį. M. Montenio „Esė“, pasirodę beveik pačioje epochos pabaigoje, tarytum sugėrė visą jo pirmtakų patyrimą ir sudavė stiprų smūgį dogmatizmui, scholastinei filosofijai, viduramžiškai pasaulėjautai. Talentingai derinęs asmeninį patyrimą su plačia erudicija, M. Montenis giliai suvokė laiko dvasią. Gyvendamas pačiame socialinių ir politinių įvykių verpete, pats juose dalyvaudamas, jis sugebėjo pažvelgti į juos tarsi iš šalies, teoriškai apibendrinti. Tai buvo išminties pasireiškimas, o ne abejingumas, kuriuo dažnai jį kaltino vėlesnieji vertintojai. Tuo tarpu amžininkai M. Monteni vadino „Prancūzijos Taliu“. Montenis, kaip ir visa prancūzų skeptikų plejada, pasisakė ne prieš patį tikėjimą, ne prieš dievą, bet prieš aklą tikėjimą tuo, ką per prievartą piršo bažnyčia ir jos autoritetai. Jis puikiai suvokė, kad įpratimas lenktis autoritetams varžo žmogaus mąstymą, trukdo reikštis laisvai minčiai, kūrybai, mokslo pažangai, be to, platina prietaringumą, fanatizmą. Tas mintis M. Montenis akcentavo visose trijose „Esė“ knygos, bet nuosekliausiai ir ryškiausiai jas išdėstė „Raimundo Sebundiečio apologijoje“. Ten jis suformulavo ir savo metodą — skepticizmą.

„Apologijos“ pradžioje M. Montenis pasakoja, kad jo tėvas prašęs jį išversti iš lotynų kalbos nežinomo ispanų teologo Raimundo Sebundiečio veikalą „Natūralioji teologija“. Tas vertimas, išleistas Paryžiuje 1569 m., leido mąstytojui giliau susipažinti su tomizmu, nes, anot M. Mon-

³ Жг.: Богуславский В. М. У истоков французского атеизма и материализма.— М., 1954, с. 63.

tenio, Raimundas Sebundietis savo knygoje buvo išdėstęs pačią Tomo Akviniečio mokymo esmę. Kritiškas „Natūraliosios teologijos“ autoriaus pažiūrų vertinimas ir sudaro „Apologijos“ turinį. Negalėdamas imtis atviros kritikos, M. Montenis ryžtasi jį neva ginti nuo tų, kurie jį iškraipo ar neteisingai vertina. Bet iš tikrųjų nesunku pastebėti, kad jau pačioje pradžioje autorius iš advokato pasidaro gudriu teisėju.

Beje, „Apologiją“ M. Montenis pradeda teiginiu, kad „mokslas — tai iš tikrųjų labai svarbus ir labai naudingas dalykas, ir tie, kurie jį niekina, didele dalimi parodo savo kvailumą“⁴. Ką mąstytojas turėjo galvoje, atspėti nebuvo sunku. Juk ano meto tomistai nepripažino kito mokslo, išskyrus teologiją. Vadinasi, tik jie ir galėjo niekinti gamtos mokslus. Nors Tomas Akvinietis kalbėjo apie gamtos tyrimą, bet tiek jis, tiek vėlesnieji jo sekėjai iš esmės apsiribojo vien tendencingu Aristotelio teleologinės gamtos sampratos interpretavimu. Tuo tarpu naujauji XVI a. geografiniai ir gamtamoksliniai atradimai vertė abejoti viskuo, ką ištisus šimtmečius kartojo viena scholastų karta po kitos. Vienas jų — Raimundas Sebundietis, užsikrėtęs humanistinėmis idėjomis, siekė jas panaudoti religinių tiesų pagrindimui. Palikęs nuošalyje šv. Raštą ir apreiškimo argumentus, R. Sebundietis įrodinėjo dievo egzistavimą „žmogaus proto ir gamtos argumentų pagalba“⁵. Jis teikė pirmenybę „Gamtos knygai“ prieš šv. Raštą. Matyt, dėl to jo veikalas ir traukė humanistų dėmesį.

„Gindamas“ Sebundietį nuo kaltintojų, M. Montenis aiškino, kad religijos dogmų negalima įrodyti vien logikos argumentais, kad jas reikia palikti apreiškimui. Natūralūs, t. y. proto kriterijai yra, anot M. Montenio, žemiški ir pernelyg menki, kad jais galima būtų grįsti antgamtinės, dieviškos tiesas. Čia ir prasideda M. Montenio skepticizmas. Vėliau jis suabejoja ir apreiškimo galia žmogui, tikėjimui, nes jeigu dievo balsas būtų toks įtaigus, tai ar iškiltų poreikis „ramstyti mūsų tikėjimą“ žmogiškomis priemonėmis⁶. „Jeigu būtų mumyse nors lašas tikėjimo, tai mes, kaip sakoma šv. Rašte, sugebėtume kalnus kilnoti“⁷. Remdamasis kaip visada gyvenimo praktika, M. Montenis įrodinėjo, kad nei katalikų, nei protestantų religiniai lozungai neturėjo nieko bendra su krikščionybe, kurią bažnytininkai taip aukštino. Mąstytojas pastebėjo, kad jie tik panaudoja religiją saviems interesams, o juk iš tikrųjų turėtų būti atvirkščiai. „Dievas teikia savo stebuklingą pagalbą“ ne žmogui, o „tikėjimui ir religijai“⁸. Dievas gali pažinti tik save, žmogui jis nepažinus. Antra vertus, M. Montenis užsipuola ir tuos, kurie drįsta „neigti mūsų religiją grynai žmogišku ginklu“, t. y. ateistus⁹. Atrodytų, kad M. Montenis pats sau prieštarauja, bet iš esmės taip nėra. Tiesiog jis

⁴ *Montaigne M. Essais.* — Bordeaux, 1909, t. 2, p. 140.

⁵ Ten pat, p. 142.

⁶ Ten pat, p. 144.

⁷ Ten pat, p. 146.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, p. 154.

dar kartą tik akcentuoja mintį, jog protu negalima nei pagrįsti, nei paneigti tikėjimo tiesų. Tokiu būdu tomizmas, teikęs pirmenybę intelektualiam dievo pažinimui, pasirodė esąs tik formalus ir praktinėje M. Montenio filosofijoje prarado savo pagrindą. Gyvenimiškais patyrimo faktais paremtos mąstytojo tiesos susikryžiuo su dirbtinomis tomistų (šiuo atveju — R. Sebundiečio) tezėmis.

Nors XVI a. natūrfilosofai jau nepolemizavo su scholastais, kaip pirmieji humanistai (N. Kuzietis, P. Pomponacis ir kt.), bet jie visi siekė vieno tikslo — išlaisvinti filosofiją (mokslą) nuo religijos globos, suteikti jai autonomiją ir pripažinti jos mokslinį kompetentingumą. B. Telezijus, Dž. Brunas, M. Montenis ir kiti prancūzų skeptikai griežtai atmetė bet kokią kompromisą tarp tikėjimo ir pažinimo. XVI a. antroje pusėje išryškėjo mokslinio tyrimo tendencija natūrfilosofijoje. Antai B. Telezijus (1509—1588), remdamasis gamtos mokslo laimėjimais, bandė sukurti naują pagrindinių filosofinių problemų tyrimo metodą. Jo veikaluose jau neberasime jokio kompromiso su teleologine tomistine gamtos samprata, kuri buvo visiškai realizuota Aristotelio metafizikoje. B. Telezijus kategoriškai atsisakė sekti Aristotelium ar kitais bažnyčios aprobuotais autoritetais. Jis norėjo remtis tik protu ir pojūčiais. Racionalistines ir sensualistines gamtos bei visuomenės tyrimo idėjas plėtojo ir Dž. Brunas, jo sekėjai.

XVI a. humanistinėje filosofijoje tiek bažnytinis, tiek Florencijos akademijos neoplatonikų sukurtas panteistinis pasaulėvaizdis, hילוзоистinis požiūris į gamtą ir žmogų kaip visatos valdovą susilaukė kritikos. Bažnytinio ir humanistinio antropocentrizmo kritiką plėtojo daugelis natūrfilosofų. M. Montenis iš principo ėjo tuo pačiu keliu, bet jis ieškojo savo argumentų, atrasdamas juos gyvenimo chaotiškume, praktinėje žmonių veikloje, tirdamas papročius, žmogaus psichologiją.

Nors XVI a. mokslo laimėjimai turėjo neabejotiną įtaką M. Montenio pažiūroms, bet, net ir labai vertindamas mokslą, jis nepropagavo jo kulto, akcentavo tik jo pratinę reikšmę gyvenime ir teigė, kad tai tik priemonė įveikti senus viduramžiškus papročius bei prietarus. Mokslas jam buvo tarsi ginklas idėjinėje konfrontacijoje su senąja pasaulėžiūra ir oficialiąja filosofija. Tačiau, kita vertus, nors humanistinė filosofija ir rėmėsi gamtamoksliniais laimėjimais, plėtojo natūrfilosofines materialistines idėjas, bet natūrfilosofija dar nebuvo mokslas tikrąja to žodžio prasme. Jos orientacija į patyriminį žinojimą buvo nepakankamai argumentuota, nebuvo sukurtas mokslinio eksperimento metodas, nenustatyti jo kriterijai. Humanistų teiginiai dažnai susipindavo su nemoksliniais, fantazijos sukurtais vaizdiniais, kuriuose buvo tradicinio mąstymo likučių. Tačiau žavėjimasis mokslo galia ir spekuliacijavimas „mokslas“ terminu buvo istoriškai sąlygotas. Tai buvo vienas iš specifinių Renesanso filosofijos bruožų. Jį nesunku pastebėti ir M. Montenio „Esė“. Apie tai byloja ir M. Montenio metodas — skepticizmas, kurio ribotumus jautė ir pats mąstytojas. Kritiškai vertindamas bažnytinį ir humanistinį antropocentrizmą, jis, pavyzdžiui, nesiremia N. Koperniko

heliocentrine sistema. Šiuo atveju jam pakanka gana naivaus samprotavimo: „Kai aš žaidžiu su savo kate, kas žino, ar ne ji su manimi žaidžia“¹⁰.

Savo idėjų argumentacijai M. Montenis sugebėdavo labai gudriai pasinaudoti oficialiais autoritetais. Antai, pripažindamas, kaip ir Au gustinas, kad blogis yra žmogaus laisvos valios padariny s, M. Montenis daro išvadą, jog moralė yra žmogiškos prigimties, o ne duota iš aukščiau. Vadinasi, pats žmogus (o ne dievas) privalo reguliuoti savo likimą. Priešingai negu pirmieji italų humanistai (A. Dantė, F. Petrarka, Dž. Piko dela Mirandola ir kt.), M. Montenis neturėjo už ką aukštinti žmogų. Jo epochos istoriniai įvykiai, pilietiniai karai, bažnyčios reakcija nuvainikavo žmogų. M. Montenis, Baltramiejaus nakties (1572 m. rugpjūčio 23 d.) skerdynių liudininkas, visai pagrįstai šaipėsi iš homo sapiens. Jis manė, kad žmogus, tas prieštaringas, dvilypis, niekad nežinantis ir nesuprantantis, ko jis nori, juokingas padaras, negali būti aukštinamas tik už tai, kad jis gamtos apdovanotas protu. Mąstytojas suprato, kad žmonės nemoka naudotis savo protu ir kad dažnai tai, ką žmonės sukuria proto pagalba, yra abejotinos vertės. Kritiko žvilgsniu peržvelgęs visas filosofines sistemas, jis išryškina jų trūkumus, prieštara vimus ir išminčių nuomonių nepastovumą. Jis prieina išvadą, kad galima abejoti ir didžiausių autoritetų nuomonėmis. M. Montenio skepticizmas veda į vieną tikslą: sąmoningai sumenkinęs žmogų, suabejojęs bet kokiais autoritetais, jis atima iš scholastų galimybę spekuliuoti žmogaus protu. Kadangi protas yra gamtiškos kilmės, o ne duotas iš aukščiau, tai nėra pagrindo juo remtis įrodinėjant anapusiškas tiesas. Tačiau „Apologijos“ pabaigoje M. Montenis akcentuoja mintį, kad protas yra pagrindinis mokslinio pažinimo instrumentas. Protas — galingas ginklas. Juo negalima piktnaudžiauti, nes jis gali atsisukti prieš pačius jo savininkus¹¹. Tokias išvadas M. Monteniui padėjo padaryti ano meto istoriniai įvykiai.

Skeptiškai įvertinęs savo pirmtakų tezę, kad žmogus — visatos valdovas, mąstytojas iškelia klausimą, kas turi eiti to valdovo pareigas. Išminčiai? Išrinktieji? O gal bepročiai ir piktadariai? M. Montenis suabejoja žmogaus pirmumo teise gamtoje. Jis palygina žmonių visuomenę su žvėrių visuomene. Keletą puslapių jis skiria žvėrų, o ne R. Sebundiečio apologijai. Remdamasis Plutarcho veikalu „Kokie žvėrys patys protingiausi“, M. Montenis su ironijos gaidelė įrodinėja, kad žvėrys yra nepalyginamai protingesni, išmintingesni, dorovingesni už žmones. Antikos išminčius įžvelgė, kad žvėrys turi protą, o M. Montenis pridėjo jiems dar ir sielą. Suabejojęs žmogaus dieviška prigimtimi, filosofas ima teigti jo gamtišką prigimtį. Žmogus yra toks, kokį jį sukūrė motina gamta. Jis yra jos dalelė, jos pačios, o ne viešpaties sukurta. Tuo M. Montenis apibrėžė realias žmogaus veiklos ribas. Tik šiose ribose žmogus galįs tobulinti savo prigimtį iki dieviškumo. Taip M. Montenio skepti-

¹⁰ Ten pat, p. 159.

¹¹ Ten pat, p. 305—306.

cizmas sudavė dar vieną smūgį viduramžių vertybių hierarchijai. Anti-hierarchiškumas buvo būdingas humanistinio antropocentrizmo bruožas,— tai buvo žingsnis į priekį, palyginti su bažnytiniu antropocentrizmu. Šešiolikame amžiuje žengiamas dar vienas žingsnis į priekį: humanistinis antropocentrizmas pakeičiamas natūrfilosofine antropologija. Visa tai sąlygojo objektyvi mokslo raida. M. Montenio skepticizmas prisidėjo prie naujos orientacijos įtvirtinimo filosofijoje.

M. Montenio metodo struktūra gana sudėtinga. Iš pirmo žvilgsnio negatyvi frazė, pripildyta įtaigių meninių priemonių, sudėtingų metaforų, ne iš karto atskleidžia savo teigiamą turinį. Ne veltui K. Helvecijus (1715—1771) apie M. Monteni rašė, kad, norint jį suprasti, reikia galvoti, o norint galvoti, reikia būti laisvam. M. Montenis iš tikrųjų buvo nepriklausomas nuo bet kokių dogmų, autoritetų ar prietarų įtakos ir su jais kovojo daug aršiau negu kiti jo amžininkai. Antidogmatizmas — charakteringas jo pažiūrų bruožas. Ryškiausiai jis atsiskleidžia ortodoksinės filosofijos ir krikščioniškojo aristotelizmo kritikoje. Prie to tikslo M. Montenis ėjo tuo pačiu keliu, kurį pramynė garsus prancūzų antischolastas filologas, Sorbonos profesorius Pjeras de la Ramė (1515—1572), žiauriai nužudytas savo idėjinių priešų po Baltramiejaus nakties skerdynių. Scholastai jam atkeršijo už viešai pareikštą mintį, kad „visa, ką pasakė Aristotelis,— išsigalvojimas“.

Metodologines ir logines Stagiriečio koncepcijas jis laikė dirbtinomis, vadinasi, išsigalvotomis.

Aristotelio teorijoje apie formą ir materiją M. Montenis taip pat įžvelgė tam tikrą dirbtinumą, nenatūralumą. Dar daugiau, — analizuodamas jį, M. Montenis priėjo išvadą, kad Aristotelio „mokymas iš tikrųjų yra pironizmas“¹². Tai reiškė, kad scholastai, remdamiesi juo, taip pat propaguoja pironizmą, t. y. pripažįsta dviejų tiesų teoriją, averoistines idėjas. M. Montenis dažnai kovojo su savo priešais jų pačių ginklais. Pavyzdžiui, „Teologijos sąvada“ T. Akvinietis kūrė norėdamas įveikti lotyniškąjį averoizmą, o M. Montenis išaukština Aristotelį už jo pironizmą. Jis teigia, jog „iš visų žmogaus prasimanymų nėra nieko tikresnio ir naudingesnio už pironizmą“¹³. Pironizmą jis įžvelgia net šv. Rašte. Mąstytojas gina Pirono mokymą, siekdamas jį kaip priešnuodį panaudoti prieš krikščioniškąjį ir helenistinį dogmatizmą.

Kritiškai įvertinęs visas žymiausias antikos ir viduramžių filosofines sistemas, jis iškelia klausimą, kuri iš jų galėtų pretenduoti į neklaidingumą. Ar galima akiai tikėti tuo, ką sako filosofai? Juk tai tokie pat žmonės kaip ir kiti, nebent išsiskiriantys iš kitų savo žiniomis, minties galia. Filosofų argumentai — proto argumentai. Juos patikrina laikas. Be to, protas, kaip žemiškas dalykas, gali labai kisti: juk ir Sokrato išmintis, anot M. Montenio, nuo pasiutusio šuns seilės lašelio gali niekais nueiti. Pasitelkęs į pagalbą Epikūrą, M. Montenis čia dar kartą pabrėžia, jog,

¹² Ten pat, p. 233.

¹³ Ten pat, p. 231.

„būnant tik mirtingos gamtos savininku, negalima nustatyti nieko tikra apie nemirtingą gamtą“¹⁴. Taigi ir vėl M. Montenio skepticizmas atsi-remia į anapusį pasaulį. Neatsitiktinai žymus jo pažiūrų tyrinėtojas G. Lansonas pavadino šį jo metodą „transcendentaliniu“¹⁵. Skepticizmo pagalba M. Montenis labai aiškiai atskiria dieviškąjį pasaulį nuo žemiškojo, tikėjimą nuo žinojimo. Savo metodą jis taiko scholastinės mąstysenos kritikai, atskleidžia jos ydingumą ir net pavojingumą visuomenės gyvenimui.

Pasisakydamas prieš dogmatikus (jų „karaliumi“¹⁶ M. Montenis laikė Aristotelį), mąstytojas pabrėžė, kad jie labiau domėjosi ne pačios tiesos nustatymu, kiek stengėsi parodyti, „kaip toli jie nuėjo tiesos beieškodami“¹⁷. Su krikščioniškojo dogmatizmo padariniais mąstytojas susidurdavo kasdieniniame gyvenime. Apie tai byloja ir gausūs pasakojimai apie pilietinius karus Prancūzijoje, taip pat išsigimusios scholastinės švietimo sistemos, jaunimo auklėjimo, teismų praktikos kritika. Todėl pironistų principas „visada dvejoti, abejoti, ieškoti, niekuo nepasitikėti ir už nieką negarantuoti“ kur kas priimtinesnis mąstytojui, nes tai susiję su sąmonės laisve, neužkerta kelių kūrybinei minčiai¹⁸.

Savo mintis M. Montenis labai dažnai pradeda dėstyti žodžiais „mes“, „mūsų“, tuo siekdamas nenutolti nuo epochos aktualijų, kurios ir buvo pagrindinė jo metodo bazė. Todėl V. Tatarkievičiaus nuomonė, jog daugiausia įtakos M. Monteniui turėjęs Sekstas Empirikas, nėra teisinga¹⁹. Net filosofinės orientacijos požiūriu didžiausią įtaką, kaip prisipažįsta ir pats mąstytojas ir kaip teigia visi žymiausi jo pažiūrų tyrinėtojai (P. Vilė, F. Strovskis, A. Armengo ir kiti), turėjo Plutarchas ir Seneka, taip pat Lukrecijus, Ciceronas, Horacijus, Ovidijus ir kiti antikos mąstytojai. Jie buvo dažniausiai cituojami, jų lūpomis M. Montenis išsakydavo savo laisvamaniškas idėjas. Jie turėjo ir neabejotinos įtakos M. Montenio materialistinės pasaulėžiūros formavimuisi. Jų padedamas filosofas samprotavo, jog „nemirtingumą mums žada tik dievas ir religija; nei gamta, nei mūsų protas nekalba mums apie tai“²⁰. Siela, anot M. Montenio, esanti smegenyse, nes, jas pažeidus, sutrinka žmogaus psichika.

„Apologijos“ pradžioje, kaip buvo minėta, M. Montenis sąmoningai menkino žmogaus protą, kad scholastai negalėtų juo spekuliuoti, tačiau pabaigoje jis jau šį protą aukština. Protu, sakė mąstytojas, reikia naudotis išmintingai ir atsargiai, nes tik jis esąs galingas žmogaus ginklas. To nesuprato teologai, todėl M. Montenis juos ir apkaltina skepticizmu. Tai jie abejoja proto galia, nes bando nustatyti jo ribas. Žmogus iš pri-

¹⁴ Ten pat, p. 252.

¹⁵ Lanson G. Histoire de la littérature française.— Paris, 1908, p. 325.

¹⁶ Montaigne M. Essais, t. 2, p. 233.

¹⁷ Ten pat, p. 232.

¹⁸ Ten pat, p. 226.

¹⁹ Tatarkiewicz W. Historia filozofii.— Warszawa, 1968, t. 2, p. 16.

²⁰ Montaigne M. Essais. t. 2. v. 298.

gimties esąs smalsus ir godus žinioms, jis nesustosias „nuėjęs tūkstantį žingsnių, kaip ir nuėjęs penkiasdešimt“²¹. Čia M. Montenis išreiškia viltį, kad kada nors įprotis varžyti protą baigsis. „Aš iš patyrimo įsitikinau, kad tai, ko nepavyko pasiekti vienam, pavyksta kitam, o tai, kas liko nežinoma vienam šimtmetyje, sužinoma kitame“²². Teiginiu, jog „žmogus taip pat sugeba pažinti viską, kaip ir atskirus daiktus“, filosofas aukština proto kompetenciją tikrovės pažinime²³. Tuo iš esmės ir baigiasi jo skepticizmas, kurio pobūdis, be abejo, pozityvus. Agnosticizmu jis kaltino tomistus, taip pat ir R. Sebundietį.

M. Montenis dažnai kartojo mintį, kad nėra tokios tezės, kuriai negalima būtų rasti antitezės. Vadinas, galima abejoti ir tomis dogmomis, kurias skelbia bažnyčia. Mąstytojas ragino tautiečius nepasiduoti bažnyčios skelbiamiems lozungams, t. y. baigti fanatiškus vidaus karus, nes „ranka, kuri mums duoda tiesą,— mirtinga, o mirtinga ranka ją priima“²⁴.

Jausdamas pilietinę atsakomybę, M. Montenis aiškino, jog bažnyčiai naudinga skatinti tą sąmyšį tarp žmonių, jog ji sąmoningai apeliuoja į žmonių jausmus, kad tik išlaikytų žmogų savo rankose ir savo pozicijas. Tačiau mąstytojas taip pat pastebi, jog atsiranda vis daugiau tokių, kurie prieštarauja prievartai, jėgai ir kurie „gina savo nuomonę nebadami laužo“²⁵. Kita vertus, mąstytojas išpėja, jog bažnyčiai nėra pagrindo ir pernelyg pasitikėti žmonių jausmais. Jie tokie pat nepastovūs kaip ir protas. Vadinas, tikėjimas, grindžiamas tokiu protu, kaip ir tikėjimas, paremtas tokiais jausmais,— nepatikimas. Čia M. Montenis drąsiai pareiškia, jog „iki tol, kol išplito Aristotelio sukurti principai, žmogaus protas tenkinosi kitais, kurie jį patenkino visai taip pat, kaip mus dabar patenkina Aristotelio. Kodėl mes privalome labiau pasitikėti jais? <...> Juk jie gali būti išstumti taip pat kaip ir prieš tai buvę mokymai“²⁶. Taip M. Montenis pranašavo galimą krikščioniškojo aristotelizmo krachą. Jausmus jis vertino kaip „pradžią ir vainiką žmogiško pažinimo“²⁷, o ne kaip antgamtinių tiesų pažinimo įrankį. Jausmai — pirminio pažinimo instrumentai — kiekviename žmoguje reiškiasi skirtingai. Jie yra individualūs, subjektyvūs. Žmonės skiriasi tiek savo proto sugebėjimais, tiek jausmais. Juos reikia tobulinti, o ne menkinti, varžyti ar dirbtinai aitrinti. Pojūčiais negalima atskleisti „aplink mus esančių daiktų esmės“, nes „įspūdžiai ir pats daiktas — skirtingi dalykai“²⁸. Taigi M. Montenis dar kartą akcentuoja mintį, kad religinių tiesų negalima pagrįsti nei racionaliais, nei iracionaliais argumentais. Visą dėmesį jis sutelkia į žmo-

²¹ Ten pat, p. 308.

²² Ten pat.

²³ Ten pat, p. 308—309.

²⁴ Ten pat, p. 312—313.

²⁵ Ten pat, p. 317.

²⁶ Ten pat, p. 322—323.

²⁷ Ten pat, p. 349.

²⁸ Ten pat, p. 366.

gų ir į gamtą. Kaipgi jis siūlo gyventi žmogui žemėje? Kuo tikėti? Juk žmogus privalo turėti kokią nors atramą šiame nepastoviam pasaulyje. Žmogus turi žinoti savo buvimo prasmę. M. Montenis suprato, jog negalima būti absoliučiam skeptikui. Jis pripažino, kad skepticizmas — „žūt-būtinis ginklas, kurio esmė ta, jog mes atsisakome savo pačių ginklo, kad tik išmuštume jį iš priešo rankų; tai — rafinuota gudrybė, kuria reikia naudotis tik retkarčiais ir atsargiai“²⁹. Filosofas ja naudojos tik kovodamas su bažnytiniu dogmatizmu, su įvairiomis „viduramžiškumo“ apraiškomis. Atlikęs šią misiją, M. Montenis jau ima iš pagrindų nagrinėti žemiškas žmonių gyvenimo problemas. Jis sukuria humanistinę žmogaus koncepciją, aptaria pasaulietinės etikos problemas. Kaip jis suprato tikrąją žmogaus paskirtį, tikrąjį žinojimą? Remdamasis senovės graikų išminčiumi Taliu, jis manė, jog žmogui labai sunku pažinti save, bet pažinti ką nors kitą, išskyrus save, žmogus taip pat negali. Todėl savo mokslinių tyrimų objektu M. Montenis pasirinko save patį, tuo didžiai papiktindamas visus scholastus. Tačiau jie dar negreit susigaudė gudriuose M. Montenio samprotavimuose. Į draudžiamų knygų sąrašus jo „Esė“ buvo įtraukti tik 1676 m.

Kertinį akmenį savo natūrfilosofinei žmogaus koncepcijai M. Montenis padėjo pirmose dviejose „Esė“ knygose, o „Apologija“ jis jau pramynė kelius tolesnei humanistinių etinių idėjų plėtotei. Tai — jo trečiosios knygos uždavinys. Trečiojoje knygoje skepticizmu kaip metodu jis naudojos tik tada, kai nori susidoroti su krikščioniškosios moralės normomis, jas sukritikuoti.

M. Montenio skepticizmas — ne šiaip sau savitikslis, o mokslinių diskusijų metodas. Jis nepateikė šio metodo formalios definicijos, bet tiesiog rėmėsi įsitikinimu, jog kiekvienas mąstytojas privalo turėti savo nuomonę, nes be savarankiškos analizės negali būti priimtinas joks išankstinis teiginys. Tuo M. Montenis kaip tik ir padėjo pamatus racionalizmui, kurį toliau plėtojo R. Dekartas ir B. Spinoza.

²⁹ Ten pat, p. 204.